

Історико-юридичний висновок щодо причетності В.І. Леніна (Ульянова) до організації та здійснення політичних репресій

Довідка Українського інституту національної пам'яті

Відповідно до п. 1 ст. 119 Конституції України та п. 1 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» місцеві державні адміністрації в межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці забезпечують «виконання Конституції України, законів України, **актів Президента України**, Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади вищого рівня».

Ст. 6 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» передбачено, що голова місцевої державної адміністрації на виконання Конституції України, законів України, **актів Президента України**, актів Кабінету Міністрів України, міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, які відповідно до закону забезпечують нормативно-правове регулювання власних і делегованих повноважень видає відповідні розпорядження.

Ст. 7 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» встановлено, що місцеві державні адміністрації у своїй діяльності керуються «Конституцією України, цим [Законом України «Про місцеві державні адміністрації»] та іншими законами України, **актами Президента України** та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету Міністрів України, органів виконавчої влади вищого рівня».

Згідно з ч. 2 ст. 106 Конституції України Президент України на основі та на виконання Конституції і законів України видає **укази і розпорядження, які є обов'язковими до виконання на всій території України**.

Таким чином, місцеві державні адміністрації, включаючи обласні державні адміністрації, у своїй діяльності згідно норм діючого законодавства України керуються, зокрема, указами Президента України, які є обов'язковими для виконання на всій території України.

Президентом України 28 березня 2007 р. видано указ «Про заходи у зв'язку з 75-ми роковинами Голодомору 1932-1933 років в Україні» №250/2007 (надалі – Указ).

Абзацом 7 п. 3 зазначеного Указу обласні державні адміністрації зобов'язано вжити заходів щодо *«демонтажу пам'ятників та пам'ятних знаків, присвячених особам, причетним до організації та здійснення Голодомору 1932-1933 років в Україні та політичних репресій»*.

Зазначений Указ станом на сьогоднішній день є чинним, таким, що не скасований в установленому порядку Президентом України, а також в установленому порядку не визнавався таким, що не відповідає Конституції України Конституційним Судом України.

З огляду на це, положення Указу є, станом на сьогодні, обов'язковими до виконання на всій території України, в тому числі, обласними державними адміністраціями.

Діюче законодавство України, зокрема, Конституція України, Закон України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні», не містить визначення поняття «політичні репресії».

В історичній науці існує декілька визначень поняття «політичні репресії», відповідно до яких під політичними репресіями розуміється:

— засоби або методи державного примусу, що застосовувалися радянськими державними органами з політичних, соціальних, класових, національних, релігійних мотивів тощо стосовно конкретних осіб або груп людей;

— політично мотивоване застосування радянською державою на підставі антигуманних законів або у позазаконному порядку різноманітних форм розправи (страта, позбавлення волі, примусові депортації, обмеження свободи пересування та занять, конфіскація майна, звуження можливості реалізації законних — прав громадян тощо), інших примусових заходів по відношенню до громадян СРСР;

— каральні заходи або покарання, які вживалися радянськими державними органами та включали у себе комплекс заходів з арештів, розстрілів, примусових переселень, депортацій великих груп населення.

Крім того, у преамбулі Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» (надалі – Закон про реабілітацію) зазначено, що *«після 1917 року, в період громадянської війни і наступні десятиріччя на землі України пролилося багато людської крові. Мільйони безвинних людей на підставі антигуманних та антидемократичних законів та внаслідок прямого беззаконня і свавілля зазнали переслідувань за свою політичну діяльність, висловлювання та релігійні переконання. [...] При судових і позасудових розправах грубо нехтувалися норми Конституції, покликані охороняти права і свободи громадян, елементарні норми судочинства. [...] Верховна Рада України вважає, що реабілітація жертв політичних репресій повинна охоплювати увесь період після 1917 року до моменту набрання чинності цим Законом і поширюватися на осіб, необґрунтовано засуджених за цей час судами України або репресованих на території республіки іншими державними органами в будь-якій формі, включаючи позбавлення життя або волі, переселення в примусовому порядку, вислання і заслання за межі республіки, позбавлення громадянства, примусове поміщення до лікувальних закладів, позбавлення чи обмеження інших громадянських прав або свобод з мотивів політичного, соціального, класового, національного і релігійного характеру»*.

Таким чином, відповідно до положень преамбули Закону про реабілітацію, а також визначень поняття «політичні репресії», що застосовуються у сучасній історичній науці, можна виділити основні ознаки політичних репресій, до яких відносяться наступні:

— політичні репресії були примусовими заходами, які застосовувалися радянськими органами по відношенню окремих осіб або цілих груп людей;

— політичні репресії застосовувалися радянськими органами з мотивів політичного, соціального, класового, національного, релігійного або іншого характеру;

— політичні репресії здійснювалися у період з 1917 по 1991 роки;

— політичні репресії застосовувалися радянськими органами на підставі спеціально прийнятих актів радянського законодавства або навіть за відсутності таких;

— політичні репресії здійснювалися у формі позбавлення життя або волі, примусового переселення особи або цілих груп людей, вислання або заслання за межі території України або Радянського Союзу, примусового позбавлення громадянства, примусового поміщення до лікувальних закладів, позбавлення чи обмеження інших громадянських прав або свобод людини.

27 жовтня (9 листопада) 1917 року декретом II Всеросійського з'їзду рад робітничих та солдатських депутатів було утворено Раду народних комісарів як

«тимчасовий робітничий та селянський уряд», якому мала належати урядова влада, та призначено головою цієї Ради народних комісарів Володимира Леніна (Ульянова).

Конституція Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки (РСФРР) 1918 року статтею 9 глави 5 визначала у якості основної задачі на «перехідний період» «установлення диктатури міського та сільського пролетаріату та найбіднішого селянства у вигляді міцної Всеросійської радянської влади з метою повного придушення буржуазії, ліквідації експлуатації людини людиною та створення соціалізму», а статтею 23 «керуючись інтересами робочого класу у цілому, РСФРР позбавляє окремих осіб та окремі групи прав, які користуються ними на шкоду інтересам соціалістичної революції».

Згідно з статтями 37 та 38 глави 8 зазначеної Конституції РСФРР 1918 року Раді народних комісарів належало загальне управління справами РСФРР, на виконання чого Рада народних комісарів видавала декрети, розпорядження, інструкції та загалом вживала усіх заходів, необхідних для правильного та швидкого плину державного життя.

На основі зазначеної Конституції РСФРР у січні 1919 року було запроваджено Конституцію Української СРР (УСРР), згідно з ст. 1 якої УСРР проголошувалася організацією диктатури трудящих та експлуатованих мас пролетаріату та найбіднішого селянства над їхніми віковичними поневолювачами та експлуататорами – капіталістами та поміщиками. Пп. «а»-«в» ст. 3 Конституція УСРР визначала, що для досягнення своєї основної мети УСРР провадить у життя заходи, спрямовані на знищення існуючого економічного ладу, які виражаються у скасуванні приватної власності на землю та усі інші засоби виробництва, у галузі будівництва державного життя закріплює владу за робітничим класом, встановлюючи право участі у здійсненні державної влади виключно для трудящих мас та повністю усуваючи пануючі класи від такої участі, а також створює для трудящих мас виключну можливість користування політичними правами (свободою усного та друкованого слова, зібрань та союзів), усуваючи від користування цими правами пануючі класи та суспільні групи, які примикають до них за своєю політичною позицією.

Ст. 4 Конституції УСРР проголошувалася повна солідарність з існуючими радянськими республіками та рішення вступити з ними у тісніше політичне об'єднання для спільної боротьби за перемогу світової комуністичної революції та тісніше співробітництво у галузі комуністичного будівництва, яке мислиме лише у світовому масштабі.

Таким чином, радянськими конституціями як РСФРР, так і УСРР, фактично на законодавчому рівні закріплювалося здійснення політичних репресій по відношенню до окремих груп населення (буржуазії, так званих «пануючих класів» та інших груп населення), яке полягало не тільки у формі обмеження цих груп населення у користуванні політичними правами (свобода слова, зібрань, створення відповідних об'єднань, участі у здійсненні державної влади тощо), так і у формі примусової конфіскації належного цим групам майна, а також «повного придушення» таких окремих груп (буржуазії).

Для здійснення таких політичних репресій радянська влада спиралася на відповідний апарат насильства у вигляді створених нею державних органів, зокрема, Раду народних комісарів на чолі з Володимиром Леніним (Ульяновим), яка здійснювала загальне управління державними справами шляхом видання відповідних декретів, розпоряджень, інструкцій та вжиття інших заходів, а також органів Всеросійської надзвичайної комісії (ВЧК (ЧК), Всероссийская чрезвычайная комиссия, чрезвычайная комиссия).

Ініціатором створення органів ВЧК (ЧК) був В. Ленін (Ульянов), у записці якого на адресу заступника народного комісара внутрішніх справ Фелікса Дзержинського, написаній після засідання Ради народних комісарів 6 (19) грудня 1917 року, наголошувалося на необхідності «екстрених засобів боротьби з контрреволюціонерами та саботажниками»[1].

Постановою Касаційного відділу Всеросійського центрального виконавчого комітету (ВЦВК) від 6 листопада 1918 року контрреволюційною діяльністю (виступами) проголошувалися *«будь-які виступи, незалежно від підстав, з яких вони виникли, проти рад, або їх виконавчих органів, або окремих радянських установ»*.

21 лютого 1918 року Радою народних комісарів на чолі з В. Леніним (Ульяновим) було ухвалено декрет під назвою «Социалистическое отечество в опасности» (Соціалістична вітчизна у небезпеці), пунктами 5-6 якого встановлювалося, що «робітники і селяни Петрограду, Києва, усіх міст, містечок та сіл по лінії нового фронту повинні мобілізувати батальйони для риття окопів під керівництвом військових спеціалістів. У ці батальйони мали бути включені всі працездатні члени буржуазного класу, чоловіки і жінки, під наглядом червоногвардійців; тих, що чинитимуть опір – розстрілювати». Пунктом 8 зазначеного декрету «ворожі агенти, спекулянти, погромники, хулігани, контрреволюційні агітатори, німецькі шпигуни розстрілюються на місці злочину»[2].

Таким чином, вказаний декрет прямо наголошував на здійсненні політичних репресій проти окремих груп населення (буржуазного класу) у вигляді примусової мобілізації на виконання відповідних фізичних робіт з риття окопів під загрозою розстрілів, а також запроваджував позасудове покарання у вигляді розстрілу на місці для окремих осіб за висловлення політичних переконань (контрреволюційну агітацію).

8 листопада 1918 року під час публічного виступу на мітингу-концерті працівників ВЧК В. Ленін (Ульянов) проголосив, що «для нас є важливим, що ЧК здійснює безпосередню диктатуру пролетаріату, і у цьому відношенні їх роль неоцінима. Іншого шляху до звільнення мас, крім придушення шляхом насильства експлуататорів, – немає. Цим і займаються ЧК, у цьому їхня заслуга перед пролетаріатом»[3].

Таким чином, В. Леніним (Ульяновим) у зазначеному публічному виступі на адресу працівників ВЧК, у якому він приймав участь як керівник Ради народних комісарів, прямо наголошувалося на необхідності застосування політичних репресій у формі «придушення шляхом насильства» окремої групи населення (експлуататорів) державним органом – ВЧК.

Крім того, В. Ленін (Ульянов) зазначав про те, що «жодне важливе політичне або організаційне питання не вирішується жодною державною установою у нашій республіці без керуючих вказівок Цека партії»[4]. 7 листопада 1918 року В. Ленін (Ульянов) сформулював основні вимоги до діяльності працівників ВЧК: рішучість, швидкість, вірність[5].

Окрім того, спеціальним листом Центрального Комітету Російської комуністичної партії (більшовиків) (ЦК РКП (б)), фактичним керівником якого був В. Ленін (Ульянов), губернським комітетам РКП (б) наголошувалося на тому, що «губкоми і губчека повинні складати одне ціле у справі своєчасного попередження та запобігання контрреволюційних виступів»[6]. Також, у зверненні до комуністів у складі ЧК ЦК РКП (б) вказувалося на те, що «ЧК створені, існують та працюють лише як прямі органи партії, за її директивами та під її контролем»[7].

Тим самим, керівник Ради народних комісарів В. Ленін (Ульянов), який одночасно де-факто очолював вищий орган комуністичної партії (ЦК РКП (б)), фактично визначав

загальнообов'язковий характер вказівок вищого партійного органу (ЦК РКП (б) для будь-яких радянських державних органів, у тому числі, ВЧК (ЧК), щодо здійснення будь-якої діяльності такими органами, що на той момент не передбачалося діючою Конституцією ані РРФСР, ані УСРР.

5 вересня 1918 р. Радою народних комісарів було прийнято постанову «О «Красном терроре» (Про «Червоний терор»), якою було визначено необхідність «забезпечити Радянську Республіку від класових ворогів шляхом ізоляції їх у концентраційних таборах; що підлягають розстрілу усі особи, дотичні до білогвардійських організацій, змов та заколотів»[8].

Постановою VI Всеросійського надзвичайного з'їзду рад «Про амністію» від 6 листопада 1918 року зазначалося, що «радянська влада, оточена ворогами з фронту, маючи контрреволюцію у тилу, застосувала найсуворіші заходи репресій та придушення контрреволюції у всіх її видах». Пунктом 2 було передбачено звільнення від ув'язнення усіх заручників «крім тих з них, тимчасове затримання яких необхідне як умова безпеки товаришів, що потрапили до рук ворогів. Необхідність подальшого утримання під вартою заручників такого роду для кожної окремо особи може бути встановлена тільки Всеросійською надзвичайною комісією. Жодна інша організація не має права брати заручників та утримувати їх під вартою»[9].

Сам В. Ленін (Ульянов) зазначав, що використання заручників з класово чужого середовища у зв'язку з прямою загрозою завоюванням пролетарської влади є необхідним та справедливим засобом, який служить інтересам більшості народу[10].

Тим самим, В. Ленін (Ульянов) визнавав не тільки за необхідний, але й «справедливий» засіб державного примусу застосування політичних репресій проти окремих груп населення (класового чужого середовища, білогвардійців тощо) у вигляді взяття осіб, належних до таких груп, у заручники, поміщення їх до концентраційних таборів та, тим самим, обмеження їх громадянських прав по відношенню до інших груп населення.

22 листопада (5 грудня) 1917 року Радою народних комісарів було видано декрет «Про суд», п. 2 та 8 якого «для боротьби проти контрреволюційних сил у вигляді застосування заходів обмеження від них революції та її завоювань, а так само для вирішення справ про боротьбу з мародерством і хижацтвом, саботажем та іншими зловживаннями торгівців, промисловців чиновників та інших осіб, створюються робітничі та селянські революційні термінали», а для вирішення кримінальних справ на фронтах полковими радами або полковими комітетами мали бути обрані відповідні місцеві суди[11].

Призначений на посаду першого голови Революційного військового трибуналу Карл Юлій Данішевський наголосив на тому, що відповідні трибунали «не керуються та не повинні керуватися ніякими юридичними нормами. Це караючі органи, створені у процесі напруженішої боротьби, які постановляють свої вироки, керуючись принципом політичної доцільності і правосвідомістю комуністів». Він також прямо зазначав про те, що в умовах диктатури пролетаріату революційні трибунали є «у першу чергу органи знищення, ізоляції, знешкодження та тероризування ворогів Робітниче-Селянської вітчизни, а тільки у другу чергу це суди, які встановлюють ступінь провини даного суб'єкта» та, що народні суди та революційні трибунали «не зв'язані у своїй діяльності жодними формальними умовами при встановленні вини та покарання»[12].

Сам В. Ленін (Ульянов) виступав за узаконення терору, наголошуючи на тому, що «суд повинен не усунути терор; обіцяти це було б самообманом або обманом, а обґрунтувати та узаконити його принципово, ясно, без фальші та без прикрас.

Формулювати потрібно якомога ширше, бо тільки революційна правосвідомість та революційна совість поставлять умови застосування на ділі, більш або менш широкого»[13].

Таким чином, В. Ленін (Ульянов), будучи головою Ради народних комісарів, під час створення судових органів та так званих революційних трибуналів виступав та наголошував на необхідності створення таких органів саме як каральних, які мали якнайширше застосовувати у своїй діяльності терор, тобто, фактично, здійснювати репресії проти окремих груп населення чи осіб. Навіть після запровадження на початку 1920-х років так званої Нової економічної політики (НЕП) Ленін наголошував на тому, що «найбільша помилка думати, що НЕП поклав кінець терору. Ми ще повернемося до терору й терору економічного»[14].

В. Леніним (Ульяновим) як керівником Ради народних комісарів давалися безпосередні вказівки, у тому числі, органам влади нижчого рівня, щодо здійснення репресій проти окремих груп населення.

Зокрема, у промові на нараді делегатів так званих комітетів бідноти центральних губерній від 8 листопада 1918 року Ленін зазначав про те, що «з куркулями потрібно вести боротьбу енергійно, ні на які угоди з ними не йти» та, що «у трудящих ми нічого не відбираємо, але у тих, хто використовує найману працю, хто наживається на інших – у тих ми експропріюємо все»[15]. У телеграмі від 10 серпня 1918 р. на адресу Пензенського губвиконкому Ленін вказував, що «необхідно з найбільшою енергією, швидкістю та безжалісністю придушити повстання куркулів, взяти частини війська з Пензи, конфісковуючи все майно повсталих куркулів та весь їхній хліб»[16].

У декреті «Об аресте вождей гражданской войны против революции» (Про арешт вождів громадянської війни проти революції) від 28 листопада (11 грудня) 1917 року прямо наголошувалося на тому, що «члени керівних установ партії кадетів, як партії ворогів народу, підлягають арешту і переданню під суд революційних трибуналів»[17].

У постанові Ради оборони, керівником якої як голова Ради народних комісарів був В. Ленін (Ульянов), про застосування репресій до осіб, які саботують розчищення залізничних шляхів від снігу від 15 лютого 1919 р. вимагалось «негайно арештувати кількох членів виконкомів та комбідів [комітетів бідноти] у тих місцевостях, де розчистка снігу здійснюється не зовсім задовільно. У тих же місцевостях узяти заручників з селян із тим, що, якщо розчистка снігу не буде здійснена, вони будуть розстріляні»[18]. Іншою постановою Ради оборони від 17 березня 1919 р. у зв'язку з тим, що на виконання попередньої постанови жодного з членів виконкомів не було заарештовано, прямо зазначалося про те, що «голови надзвичайних комісії по боротьбі з контрреволюцією будуть самі підлягати негайному арешту у тому випадку, якщо вони у майбутньому не будуть здійснювати арешт осіб, відповідальних за виконання постанови Ради оборони про боротьбу з сніговими заносами»[19]. 8 квітня 1919 р. у записці на адресу голови ВЧК Ф. Держинського, пов'язаній з виконанням вказаних вище постанов Ради оборони, Ленін писав: «чи не заарештувати по 1-2 членів кожного виконкому?»[20].

У записці на адресу заступника голови Революційної військової ради Ефраїма Склянського від 9 червня 1919 р. В. Ленін (Ульянов) писав, що «потрібно посилити взяття заручників з буржуазії та родин офіцерів – через те, що почастишали зради. Змовтеся з Держинським»[21].

У серпні 1921 р. під час боротьби з Всеросійським комітетом допомоги голодуючим В. Леніним (Ульяновим) було дано вказівку: «Прокоповича [громадський діяч, член комітету] сьогодні ж заарештувати за звинуваченням у протиурядовій промові [...] і протримати місяці зо три... Решту членів [...] сьогодні ж вислати із Москви,

розташували по одному у повітових містах по можливості без залізниці, під нагляд»[22].

Таким чином, В. Ленін (Ульянов), перебуваючи на посаді керівника Ради народних комісарів та очолюючи Раду оборони, не тільки наголошував на необхідності застосування політичних репресій по відношенню до окремих груп населення, але й напругу віддавав розпорядження та вказівки, шляхом, у тому числі, підписання відповідних документів, про здійснення таких репресій проти конкретних груп (членів політичних партій, буржуазії, членів родин офіцерів).

Крім того, радянською владою було запроваджено так звану «хлібну монополію» держави, якою державі було надано право вільного розпорядження продуктами праці селян. В. Ленін (Ульянов) 27 червня 1918 року, пояснюючи суть цього явища, зазначав, що «всі надлишки хліба належать державі; це значить, що жоден пуд хліба, який не потрібен для підтримання сім'ї та худоби селянина, не потрібен йому для посіву, – що всякий зайвий пуд хліба повинен **відбиратися** в руки держави»[23]. У тому ж 1918 році Ленін наголошував на тому, що «реквізиція хліба у куркулів – не грабіж, а революційний обов'язок перед робітничо-селянськими масами, які борються за соціалізм!»[24].

Як головою Ради народних комісарів та керівником вищих органів РКП (б) Леніном також давалися прямі вказівки вищим органам комуністичної партії УСРР стосовно збору продовольства на території України для подальшого відправлення його до Радянської Росії. Так, зокрема, у 1919 році Ленін зазначав, що «запаси хліба на Україні величезні. Взяти все відразу не можна... Українські товариші прямо кричать, що нема людей, що нікому будувати Радянську владу, що нема ніякого апарату, що нема такого пролетарського центру, як Пітер або Москва... Ми, в Центральному Комітеті нашої партії, обговоривши це становище, дали завдання – **спочатку зробити все для побудови апарату на Україні і взятися за роботу, коли буде зброя в руках і буде апарат, а на 1 червня одержати за це 50 мільйонів пудів хліба**»[25]. «Тепер, із завоюванням України та із зміцненням Радянської влади на Дону, наша сила міцнішає. Ми кажемо тепер, що джерела хліба і продовольства, можливість одержати паливо з Донецького басейну в нас є... **Ми повинні не менш як три тисячі робітників залізничників, почасті селян з північної голодної Росії, послати на Україну. Український уряд уже провів декрет про точну розверстку тієї кількості хліба, яку можна взяти зараз в розмірі 100 мільйонів пудів**»[26].

1921 р. ЦК РКП (б) на чолі з Леніном було надано вказівку ЦК КП(б)У, що «повний збір продовольчих продуктів на Україні, тобто 100 проц., має для РСФРР абсолютно докорінне значення»[27].

У липні того ж 1921 р. Ленін писав, що «урожай в Україні приблизно визначають (Раковський) 550–650 мільйонів пудів. Віднімаючи 150 мільйонів пудів на засів і 300 ($15 \times 20 = 300$) на годівлю сім'ї і худоби, маємо остачу ($550 - 450 = 100$; $650 - 450 = 200$) в середньому близько 150 мільйонів пудів. Якщо поставити в Україні армію з голодних губерній, цю остачу можна було б зібрати (податком + товарообмін + окремими реквізиціями з багатих на допомогу голодним) *повністю*»[28].

Таким чином, В. Ленін (Ульянов), що обіймав протягом 1917-1923 рр. найвищі державні та партійні посади, спочатку у Радянській Росії, а потім у СРСР, не тільки теоретично обстоював можливість та необхідність застосування політичних репресій та терору стосовно окремих груп населення чи окремих осіб, але й як посадова особа приймав участь в ухваленні та підписував відповідні нормативні документи (декрети), які легітимізували та «узаконювали» застосування таких політичних репресій та терору органами державної влади (насамперед, ВЧК, судами та революційними трибуналами), а

також як посадова особа віддавав посадовим особам інших органів державної влади вказівки щодо застосування такого терору та політичних репресій відносно конкретних груп населення або конкретних осіб шляхом, зокрема, взяття окремих осіб у заручники, обмеженнях громадянських прав цілих груп населення, арештів конкретних осіб або цілих груп населення та поміщення їх до концентраційних таборів, реквізиції майна (зокрема, хліба) у таких осіб або цілих груп населення. Крім того, як голова Ради народних комісарів та керівник ЦК РКП (б) Ленін відповідальний за створення каральних органів (ВЧК) для здійснення таких політичних репресій та терору, спираючись не на Конституцію та закон, а на вказівки вищого керівництва державних, а особливо, партійних органів, не будучи обмежені при цьому у своїй діяльності відповідними законодавчими рамками.

З огляду на це, Володимир Ленін (Ульянов) підпадає під визначення осіб, причетних до організації та здійснення політичних репресій згідно абзацу 7 п. 3 указу Президента України «Про заходи у зв'язку з 75-ми роковинами Голодомору 1932-1933 років в Україні» від 28 березня 2007 р. №250/2007, пам'ятники яким мають бути демонтовані, і відповідальність за це покладається, зокрема, на обласні державні адміністрації.

[1] Ленин В. И. Полное собрание сочинений (надалі – ПСС), т. 35, с. 156.

[2] Декреты Советской власти. Т. 1. – Москва: Государственное издательство политической литературы, 1957. – С. 491.

[3] Ленин В. И. ПСС, т. 37, с. 174.

[4] Ленин В. И. ПСС, т. 41, с. 30-31.

[5] Ленин В. И. ПСС, т. 37, с. 173.

[6] Из истории Всероссийской чрезвычайной комиссии 1917–1921 гг.: Сборник документов. - Москва, 1958. – С. 437.

[7] Правда (Москва). – 1919. – 8 февраля. - № 29.

[8] Цитовано за: ГУЛАГ (Главное управление лагерей) 1917—1960 / Под общей редакцией академика А. Н. Яковлева. Составители: А. И. Кокурин и Н.В. Петров. Научный редактор В.Н. Шостаковский. — М.: Международный Фонд «ДЕМОКРАТИЯ», 2000. — С. 15

[9] Декреты Советской власти. Т. 3. – Москва: Государственное издательство политической литературы, 1957. – С. 529-530.

[10] Ленин В. И. ПСС, т. 39, с. 62; т. 51, с. 48, 52.

[11] Декреты Советской власти. Т. 1. – Москва: Государственное издательство политической литературы, 1957. – С. 124-126.

[12] Данишевский К. Х. - Москва: Реввоентрибунал Респ., 1920. – С. 5, 31, 58-59.

[13] Ленин В. И. ПСС, т. 45, с. 190-191.

[14] Ленин В. И. ПСС, т. 44, с. 428.

[15] Ленин В. И. ПСС, т. 37, с. 182.

[16] Ленин В. И. ПСС, т. 50, с. 144.

[17] Декреты Советской власти. Т. 1. – Москва: Государственное издательство политической литературы, 1957. – С. 162.

[18] Декреты Советской власти. Т. 4. – Москва: Государственное издательство политической литературы, 1957. – С. 627.

- [19] Декреты Советской власти. Т. 4. – Москва: Государственное издательство политической литературы, 1957. – С. 510-511.
- [20] Ленинский сборник. XXXVII. – Москва, 1977. – С. 143-144.
- [21] Ленин В. И. ПСС, т. 50, с. 343.
- [22] Ленин В. И. ПСС, т. 53, с. 141.
- [23] Ленин В. И. ПСС, т. 36, с. 420-421.
- [24] Ленін В. І. про Україну. У двох частинах. Частина І. 1917–1922.– К.: Вид-цтво політ. літ-ри, 1977.– С. 121.
- [25] Ленін В. І. про Україну. У двох частинах. Частина І. 1917–1922.– К.: Вид-цтво політ. літ-ри, 1977.– С. 176.
- [26] Ленін В. І. про Україну. У двох частинах. Частина І. 1917–1922.– К.: Вид-цтво політ. літ-ри, 1977.– С. 196
- [27] Ленін В. І. про Україну. У двох частинах. Частина І. 1917–1922.– К.: Вид-цтво політ. літ-ри, 1977.– С. 429.
- [28] Ленін В. І. про Україну. У двох частинах. Частина ІІ. 1917–1922.– К.: Вид-цтво політ. літ-ри, 1977.– С. 411.